

NAPJAINK BÖLCSELETE

NAPJAINK FILOZÓFIÁJÁT nem jellemzi olyan hatalmasan egy-séges eszmeáramlat, amely szinte a kor egész bölcséleti gondolkodására elhatározóan ütné rá bélyegét. Széles körben elismert, kiemelkedő nagyságú gondolkodó kevés van, ezek közül is alig-alig akad, akiről feltehető, hogy a bölcsélet történetének állandóan kitüntetéssel számontartott alakja lesz. A kor nagy eszme-váltása, ma még szinte kaleidoszkópikns eszmechaosza a filozófiában is természetesen jelentkezik, bár érdekes módon jóval kevésbé élesen és feltűnően nyilatkozik meg itt, mint a gyakorlati életben: a modern nagy társadalmi mozgalmak eddig nem termeltek ki gyakorlati élet-alakító erejükhöz méltó nagy filozófiát. Új vagy újveretű eszméket természetesen hoztak: de bölcselő képviselőik között még nem talál-kozott olyan szellem, aki ezekből átfogó és rendszeres bölcséleti világ-képet tudott volna alkotni. Korunk bölcséleté, ellentétben például a felvilágosodásával, lassabban és óvatosabban haladt a gyakorlati élet-nél; már ebből is érthető, hogy a legkülönfélébb régi bölcséleti és világnézeti irányoknak is nem egy számottevő filozófiai képviselője él és működik napjainkban. Él a skolasztika, él az idealizmus, régi értelmű platonikus, valamint újkori jellegű kantianus, hegelianus és más ala-kokban; él a pozitívizmus és az empirizmus sokféle fajtája: a bölcse-leti gondolkodásnak ma már sok művelt nemzetre egyszerre való kiter-jeszkedésekor ez nem is várható másként. Ennél sokkal érdekesebb és feltűnőbb azért éppen az a jelenség, hogy a bölcséleti gondolkodás legkülönfélébb irányából és nemzeti eloszlás tekintetében is a leg-különfélébb helyekről igen hasonló törekvés nyilatkozik meg a közel-múlt vezető bölcséleti irányainak túlhaladására és átalakítására egy elmélyült, meglehetősen metafizikai jellegű, nem egyoldalúan merev, objektivista és realista irányba. Ebbe az új bölcséleti felfogásba azután mind a modern eszmék értékeit, mind a régi bölcséleti tradíciók nagy eredményeit iparkodnak beleépíteni: korunk bölcséleté tehát általá-ban azt a képet mutatja, mintha megfontoltan és több oldalról hasonló céllal egy nagy szintézis felé haladna.

Ha ez valóban így van, akkor napjaink bölcséleté egészében igen értékesnek, rendkívüli előkészítő és már-már nagy összefoglaló jelen-tőségűnek mondható, és nem érheti joggal az a sokat hangoztatott vád, hogy erőtlen és jellegtelen, kompilátorikus és széteső. És ha a nagy szintézist a ma vagy a holnap filozófiája valóban meg tudja

találni, akkor ma is kétségtelen világnézeti jelentősége alapján a jövő egész kultúrafejlődése szempontjából biztató, megvilágosító és jó utat mutató fénysugárnak tekinthető. Természetesen kétségbe vonható, hogy a modern tarka-barka bölceleti áramlatok szemléelője helyesen látja-e ki ezekből a komoly egységretörékvést és az egységnek az előbb jellemzett irányban való keresését? Vájjon nemcsak saját fel-fogásának vágyott egyetemes érvényesülését és győzelmét vetíti-e a megfigyelő a mai bölceleti gondolkodás így látott világképébe? Ennek a kérdésnek megítélésére igen alkalmas tapasztalati anyagot, a modern bölceleti eszmék hatalmas gyűjteményét adja az 1937 nyarán Párizsban tartott nemzetközi filozófiai kongresszus 308 előadását összefoglaló 12 kötet.¹ Mit lehet ezekből a mai bölceleti gondolkodás világhelyzetére vonatkozólag megállapítani?

Mivel a kongresszus egyúttal a „Discours de la méthode“ megjelenésének 250-ik évfordulója alkalmából tartott Descartes-émlékkongresszus is volt, természetesen sok a Descartes-tanulmány. A nagy bölcelő gondolatvilágába való sokoldalú elmélyedés mégis azt is bizonyítja, hogy napjaink filozófiai gondolkodóiban — mert hiszen többnyire ilyenektől és nem történészekről vagy filológusoktól valók a Descartes-tanulmányok — élénk a történeti tudat; az újkori bölcelet megindítója különben is igen népszerűnek, sok tekintetben ma is modernnek mutatkozik. Descartes gondolatvilágából leginkább érdeklődést kelt híres módszeres kételkedése, majd az azt túlhaladó cogito ergo sum-tétel, valamint dualisztikus világfelfogása; ezeken kívül a tökéletes és tökéletlen létről szóló tanításai, a lélek és a test viszonyára vonatkozó elgondolása és a hatalmas, de csaló szellemre vonatkozó fikciója kelti fel erősebben a figyelmet. Feltűnő a párizsi katolikus bölcelő, Maritain sajátos érvelése, amelyben Descartesnak egyoldalúan „essencialista“, a lényegre és nem a létre is irányuló ismeretelméleti idealizmust vet szemére és ezen az alapon különféle későbbi, káros filozófiai eszméket ír számlájára. Jacques Maritain itt igen elfogult és igazságtalan bírálatot gyakorol Descartes felett és annak gondolatait és bölceleti intencióit néha szinte fejük tetejére állítja.

Külön tanulmányok foglalkoznak Descartes ismeretelméletével, pszichológiai, fizikai, technikai tanításaival; szociológiai felfogását is megpróbálják kielemezni és Basch Viktor igazolni törekszik, hogy elég gazdag esztétikai tanításai is vannak. Kutatják viszonyát Malebranchehoz, Galileihez, Huygenshez, Comeniushoz, Gassendihez és a rózsakeresztes mozgalomhoz; vizsgálják tanításának összefüggését, illetőleg megegyezéseit a platonizmussal, a skolasztikával, a spinozizmussal, a német idealizmussal, a pozitivizmussal, a kínai és a hindu filozófiával, bemutatják hatását az angol, a magyar (Halasy Nagy József), az olasz, a japán és a „csehszlovák“ gondolkodásra.

Mindezek között a buzgólkodások között persze Descartes sem kerülheti el a nagy gondolkodók sorsát: sok mindent belemagyaráz-

¹ Travaux du IXe Congrès International de Philosophie (Paris, Hermann & Cie, 1937).

nak, még többet félremagyaráznak és a sokszoros iparkodás mellett is csak kevesen tudják megérteni.

Descartes mellett legerősebben Platon vonja magára a kongresszuson szereplő gondolkodók figyelmét; foglalkoznak azonban a mítosz, valamint az antik kultúrnépek világgépével, a hindu eszmevilággal, Aristotelesszel, Szent Tamással, Cusanusszal, Vivesszel, Spinozával, Leibnizzel, Humemal, E. Meyersonnal, Fichtével és Kanttal is; ámde feltűnő Kant és a kantianizmus erős háttérbeszorulása, például Platónnál szemben.

Korunk filozófiai gondolkodói között jelentős helyet foglalnak el az úgynevezett logisztikusok. Ezek főleg a tudomány módszertanában látják a filozófia sajátos tárgyát és ezt a módszert erősen matematikaitermészettudományos jelleggel és határozottan pozitivistá tendenciával iparkodnak megfogalmazni. Egyúttal minden tudomány alapfogalmait is keresik, többnyire szintén igen primitív pozitivistá szempontokból és eljárásokkal. Régibb angol (Russel, Whitehead), francia (Poincaré, Couturat) kalkulatorikus és módszertani kezdeményezések és német (Mach) ismerettani hatások nyomán az újabb logisztika iskolásán alakult ki, így Schlick körül Bécsben, továbbá Prágában, Lengyelországban és újabban Carnap hatására Amerikában. Az utóbbi filozófiai kongresszusokon is feltűntek a logisztikusok meglehetősen egységes, szinte „céhszerű“ megszervezettségükkel és Párizsban is számosan felvonultak. Erejük és hatásuk azonban már nagyot veszített: kevésbé termékeny, száraz és a bölcelet örök problémáit mint tudománytalanokat tudatosan félretoló vizsgálódásaik egyre több ellenmondást váltottak ki és másrészt egyre kisebb érdeklődést keltettek. Bölceleti elégtelenségük, nagy igényük mellett kis teljesítményük, a filozófia nagy kérdéseiben és hatalmas eszmeáramai mellett feltűnő jelentéktelenségük mindinkább nyilvánvalóvá lett. Párizsban már határozottan visszaszorultak és hangjuk is inkább védekezésbe csapott át.

Maga az iskolának egyik, a közelmúltban merényletnek áldozatul esett feje, Schlick Móríc posthumus tanulmányában a logisztika álláspontját megvédeni és a lealcázott metafizikai mumustól való félelmet eloszlatni iparkodik. A metafizikai ítéletet értelmetlennek tartja, mert szerinte nem fejez ki semmit és összezavarja a jelentéskérdéseket a ténykérdésekkel. A ténykérdések nem filozófiai, hanem speciálisan tudományos, azaz szaktudományos problémák, amelyekre a tapasztalás válaszol. A jelentéskérdések a tények alanyi kifejezésének módjára vonatkoznak: a filozófia kizárólag ilyenekkel foglalkozik és ezért nyilvánvalóan nem lehet metafizika, azaz bölceleti valóságtudomány, egyfajta ősténytudomány. Schlick a tény és a jelentés merev szétválasztásának elavult álláspontjáról érvel: érvelése egyszerűen azon dől meg, hogy számunkra nem jelentésmentes, hanem éppen mindig már önmagukban jelentéssé tények adódnak, amelyeket tárgyi jelentésükben híven felfogni és nem azoknak a kutató alanyi önkényéből jelentést kölcsönözni minden megismerés feladata. E jelentéssé tények egyes, valóságukban rejlő jelentésvonásai azután minden tapasztalati adottságon túlmutatnak és a kérdéses tények elégséges megértéséhez azok tapasztaláselőtti előfeltevéseinek felderítését kívánják: ezt végzi el a

metafizika, amely ilyen módon tudományos szükségesség, akárhogy is szeretne Schlick attól megszabadulni és a tőle való félelmet eloszlatni.

A logisztikusok másik vezére, Carnap Rudolf, a tudomány egységéről értekezik, amelyet a tudományos nyelv egysége által kíván biztosítani. Ez az egységes tudományos nyelv az által jön létre, hogy a tudomány különféle ágainak — a fizikának, biológiának, lélektannak — fogalmi visszavezethetők egy közös alapra, a mindennapi élet „dolognyelvére“. Ez a dolognyelv a fizikai dolgokra és a rajtuk megfigyelhető folyamatokra vonatkozik; nyelvkincséhez az idő- és térjelöléseken kívül a dolgok nevei, valamint tulajdonságaik és vonatkozásaik megjelölései tartoznak, tudományelőtti jelleggel, például vörös, kék, asztal, hó, mellett, alatt.

Carnap felfogása valóban feleslegessé teszi a filozófiát: igaz, hogy lényegében saját filozófiátlanságával. Bemutatott felfogásából nyilvánvaló alapjában lapos pozitivizmusa: hiszen a tudomány és főleg a bölcsélet nem a mindennapi élet dolognyelvére épít, hanem az abban rejlő előfeltevéseket próbálja tisztázni; és legfőképpen nem is a nevek, hanem a jelölt realitások tárgyi természetét iparkodik elemezni és ameddig csak lehet, összetevőiket, alkatukat és tárgyi előzményeiket felderíteni. A logisztikus iskolának ez a jelekhez tapadása nagy hibája: csak így sikerül azután a tudományt olyan fogalomjátékká szelídítenie, hogy az még a valóság pozitivistikus módon megragadható felszínével is nem egyszer elveszti a kapcsolatot. Ez a fajta tudományosság, amelynek azután egész sor, Carnapnál még jóval szürkébb képviselője is szerepelt Párizsban, joggal kihívja az éles ellenhatást, mert valóság-érzékét teljesen elveszítette. Az ellenhatás a párizsi kongresszus aktái között egyenesen a logisztika, különösen Carnap ellen irányul (A. E. Murphy); legplasztikusabb alakjában azonban, de már a speciális logisztikus irány ellen jelentkező polémia messze túlhaladva, az egzisztenciális filozófia álláspontját képviselő Berdiaeff előadásában nyilatkozik meg.

Berdiaeff Miklós szerint minden idők gondolkodói azon erőlködtek, hogy alanyi jelenlétüket kikapcsolják bölcséletükből. Már pedig valójában minden bölcsélet hangneme megegyezik a filozófussal mint emberrel: hiszen a filozófus-ember egész szellemi élete megelőzi megismerését. A filozófia végső problémája a lét misztériuma. Ebbe a létbe kerül a filozófus is. Téves úgy felállítani a megismerő alany és megismerésének problémáját, mintha ezek valamiképpen a lét előtt és nem abban részesülők volnának. Minden nagy gondolkodó belevitte teremtő megismerésébe alanyi jelenlétét, léttapasztalását; az igazi filozófia nem valamiről szól, hanem maga valami. Amikor a racionalizmus és az empirizmus is végső fokon az észre építi megismerését, de valami nem emberi, hanem emberfölötti vagy emberalatti képességekre — mint Platónnál az ideális és az érzéki természet —, akkor mintegy „kivonja“, levonja az embert a megismerésből. Pedig az igazi megismerés az egész ember megszellemesítő bekapcsolását, nem kikapcsolását igényli: a megismerés emberi és egzisztenciális és a filozófia tudatosan antropocentrikus kell hogy legyen, bár az ember maga teocentrikus. A világot az emberi létben ismerő antropocentrikus

bölcsélet ennyiben különbözik az embertől eltérő „tudománytól“, amely a világot „az embertől függetlenül“ ismeri. Az ismerés objektivációja elidegenedés az emberi természettől, csak a szubjektív igazság valóban „objektív“. A régi, az egyetemesre építő fogalmi metafizika helyébe az egész emberségből filozofáló egzisztenciális filozófiának kell lépnie, mert az ismerést elszigetelő elvont filozófiát el kell hagyni; az akarati és az érzelmi elemeket is átszellemítve be kell vonni az ismerő aktusba. A filozófia nagy tárgyai a személy, a szabadság, a szeretet, a rossz, a mindennapiság, a halál, az idő és az örökkévalóság; ezeket a filozófusnak meg kell élnie, hiszen az igazi filozófia nemcsak a bölcsesség szeretete, hanem mindig maga a bölcsesség, vagyis a szellem teljes, minden oldalú ismerése volt.

Az egzisztenciális bölcséletnek ez a ma divatos alakja inkább csak figyelmeztetés, semmint filozófia: hiszen azzal a beismerésével, hogy minden nagy bölcselő egész létevel filozofált, voltaképpen nyitott kapukat dönget. Mert az epigónszerű, vékonyéletű filozofálásból nem csinál elevent, legfeljebb irracionális kapálódzást; a nagy és mély, szellemileg vitális filozófia pedig figyelmeztetése nélkül is él és az egész életből filozofál. De éppen ez a filozófia elevenségének teljességében jól tudja, hogy mégis a létet akarja megragadni és ezt a nagy gondolkodó létének teljességéből, de nem egyéni korlátáiból, egyoldalúságaiból: ezért törekszik „személytelen“, azaz a gondolkodó speciális egyéniségétől tudatosan minél kevésbé befolyásolt, tárgyilagos lenni; ezt a nagy tárgyilagosságát mégis félreérti az egzisztenciális bölcsélet berdiaeffi fogalmazása, amely éppen ezért a nagy filozófiát kicsinyessé tenné, ha minden kívánsága megvalósulna, anélkül hogy a kis filozófiát valaha is nagygyá tehetné. Ez legfőbb hibája a mellett a komoly értéke mellett, hogy a teljesebb és éppen gyökerében személyes létet jobban megérzi, mint sok kis fakó bölcselő és ezért szenvedélyesen követeli.

Ha sok gondolkodó nem fekszik is bele egész egyéniségével gondolkodásába, hanem azt önmagától is bizonyos fokig távolítani, helyesen tárgyiasítani tudja, azért még nem válik meddővé, hanem igen értékes tudományos és bölcséleti eredményeket termelhet. Erre a párizsi aktákban is sok jó példát találunk. Így mindjárt maguk a tárgyak elvi alkatán gondolkodó modern természettudósok is jóval mélyebben próbálnak a valóságba belenézni és belelátni, mint amennyire az elsősorban a természettudomány eljárását szem előtt tartó, de azután az egész tudományra, mint általános módszertanra, kiterjeszkedni vágyó logisztika szükségesnek és lehetségesnek tartja. A De Broglie-testvérek rámutatnak a modern fizika eredményei alapján szükséges új fogalomalkotásra, és L. de Broglie a kvantumelmélet nyomán kétségbevonja a természeti determinizmust abban az értelemben, hogy a jövő jelenségek szigorúan előreláthatók lennének. A természeti determinizmust fenntartja M. Barzin és főleg Sir Herbert Samuel, de tagadja, illetőleg határait hangsúlyozza F. C. C. Schiller, Sofia Vanni-Rovighi, P. S. Naidu; az Utóbbi kettő azután a fizikai okság helyébe metafizikait állít. A fizikát metafizikával kapcsolja össze Wm. P. Montague, A.-C. Ewing és G. F. Hemens is, míg

Vouillemin minden metafizika ellen fordul. A kutatók többsége tehát a természeti meghatározatlanság elvét teszi magáévá, minthogy a kvantumelmélet és a Heisenberg-féle határozatlansági relációk a szigorú mechanikai-fizikai törvényszerűséghez szokott régiebb természetbölcseleti gondolkodást megrendítették. Ebből a csüggesztőnek látszó eredményből azonban ezúttal nem az „ignoramus et ignorabimus“ lemondó tételét következtetik ki, hanem a mélyebbre nézők egy a természeti folyamat mélyén, a természeti jelenségek mögött álló rend és értelmesség fennállását vélik megpillantani. Az is érdekes tünet, hogy a természettudományi problémák feldolgozásának körében szereplő négy biológiai tárgyú tanulmány (Jordan, Lupasco, Metallmann, v. Bertalanffy) mind az életnek az élettelen folyamatoktól egészében eltérő jellegét, meghatározottságát és ennek megfelelően külön biológiai módszerek szükségességét hangoztatja.

A logikai tárgyú tanulmányok legtöbb szerzője is, a logisztikusokkal feltűnő ellentétben, tárgyának metafizikai vonatkozásait emeli ki. Feldkeller az újkori tárgyi logikai felfogásokkal szemben a világlogosz személyességét hangsúlyozza és elemzi, az antik filozófia felfogásához közeledve. Az egész világ és értelmessége, értéke, így például egy táj szépsége is, úgymond, személyes logoszt tesz fel: ezért a modern személytelen logika, amely a logoszra átvitt behaviorizmus, levegőben lógó törvényszerűségekkal és értelmességgel operál. Jakovenko egy a „tisza tartalmakra“ építő fenomenalista bölceletet kíván, de már Parodi és H. J. Pos szellemi ést lát a logika alapján, P. C. Veuthey pedig a realizmust és az idealizmust olyan magasabb szintézisben hidalja át, ahol a tárgyi lét és a gondolat egységüket vagy relatív homogeneitásukat egy mindkettő fölött álló transzcendens egységből nyerik. A módszerkutatók tarka csoportja igazságon, módszeren és megismerésen már a legkülönfélébbet érti, többé-kevésbé mély megalapozással: egyetemes összefüggést, értelmes szimbolikus képzetet, tárgyi érvényességet. Kívánják a természet- és a történettudományok tudományos nívkülönbségének eltüntetését, a mennyiségi módszer mellé minőségi felállítását, az alaptudomány kategória- és módszer-tanként való kiépítését, alapvető relációelmélet, racionális szemantika kialakítását, a tudományok és módszereik „ritmusának“ felderítését. A logikát egyáltalában sokan meg akarják reformálni, kiszélesíteni vagy egészen új alapokra helyezni, főleg az újabb matematikai és természettudományi eredményekre való tekintettel. Greenwood ugyan az aristotelesi logikában megtalálja mind az ismeretelmélet, mind a modern logika elégséges alapjait, de Katkof már Brentanonak „reista“, lényegében meglehetősen szubjektivistá, az ítéleti aktusra alapított logikáját fejleszti tovább, többen a logikai kalkulust állítják mint a modern logika kielégítő alakját előtérbe — mások ezt cáfolják, — Serrus a hagyományos predikatív logika helyébe általánosabb viszonyító logikát kíván állítani, Orestano a hagyományos osztályozó logikát egy sokkal általánosabb — de már bizony nem egységes alapú — megegyezéslogikává akarja kitágítani, Février Paulette pedig a Heisenberg-féle határozatlansági relációk alapján — a tárgyi igazság és az alanyi megismertség összezavarásával — egy háromértékű logi-

kát vél konstruálhatni, amelyben az igazság és a tévesség mellett az abszurditás szerepel. A logika és a matematika összefüggéseit és határkérdéseit vizsgáló tanulmányok nagyobbára szakszerűek és megfontoltak, de többnyire értékes megállapításaik nem sok jelentősen újat adnak.

A kongresszus logikai-ismeretelméleti tárgyú előadásaiban is sok metafizikai vonatkozást találtunk; magukkal a metafizikai problémákkal pedig egész sor, nagyobbára érdekes előadás foglalkozik. A transzcendens lét kérdése, a kongresszus egyik feladott témája, erősen izgatja a gondolkodókat: Bénézé ellene fordul, eszméjét illúzióknak tartja, míg Blondel az isteni élet transzcendenciája mellett ír apológiát. Brunschwig megint szkeptikus a transzcendencia fogalmával szemben, Etcheverry szintén, de G. Marcel sajátos, az egzisztenciális filozófia gondolatmeneteivel rokon érveléssel próbálja igazolni. Sperantia a tapasztaláson túl lévő léteket vizsgáló metafizikát minden gondolkodás, minden tény- és értékítélet elkerülhetetlen feltételének tartja. Wahl, Metzger, Souriau, Becker különféle transzcendenciákat vizsgálnak és próbálnak megkülönböztetni, Fiorentino pedig azt állítja, hogy a transzcendencia problémája többé nem a metafizikában, hanem a politikában vetődik fel, de igen tragikus alakban. Frutiger is a transzcendens lét mellett foglal állást, Jolivet, Petrovici, Sciacca, Giacomini istenmegismerést, illetőleg istenbizonyítékokat keres. Ingarden az ember alaptermészetét vizsgálja, Beck a lélek és a szellem metafizikai viszonyát szeretné tisztázni, Dale metafizikai lélektana pedig a léleknek mint szellemi monaszknak igen mélyen meglátott, értékes és termékeny képét rajzolja meg. Har Dayal a személy- és tudatfeletti lét kimutatására és megragadására törekszik, Baudouin és Petronievics monadologikus lélekfogalom mellett tör lándzsát és e sorok írója a lélek és a test viszonyát és az ember alaptermészetét kísérli meg tisztázni az egyetemes okságelvel összefüggésben. Pradine a lélekben a test értelmét, belső jelentését látja, Werner pedig a vágyban találja meg a testet szervező életerőt és a lélek-test-egység biztosítóját. A misztikus istenmegragadást és az emberi élet végső értelmét tárgyalják vagy misztikus tanításhoz közelállnak Lutoslawski, Grant Duff, SubrahmanyaIyer, Lavelle és Romeyer tanulmányai.

Az értékelméleti vizsgálódások főleg két kérdés körül mozognak: vajjon az érték abszolút avagy relatív-e és vajjon érték és valóság egymástól lényegében különböző, avagy lényegében azonos realitás-e? A történeti alakulásban a szofisták főleg relatív és valósághozkött értékeket ismernek el, míg Sokrates és nyomában Platon az őserkékek abszolút voltát, de egyúttal felsőbbrendű valóságát hangsúlyozza. Ezen Aristoteles sem változtat, a keresztény bölcselet pedig elvileg tanítja érték és valóság lényeges azonosságát és gyökerében egyaránt abszolút voltát, az értékellenességet pedig önmagában léthiányosságnak, a fogyatékos valóság úgynevezett privációjának tartja. Az újkor vége felé, főleg Kant ama tanítása nyomán, hogy abszolút léteket értelmünk útján nem ismerhetünk meg, a legalább formájában abszolút érték azonban az emberi tudat kétségtelen, sőt egyik alapvető adott-

sága, valóság és érték szétszakadt: hiszen a relatív tapasztalati valóságra korlátozódó és nemsokára csak ilyen valóság fennállását elismerő valóságtudomány relatív- és időbeli-valóság-fogalma az értéktudattól megkövetelt abszolút és időtlen értékeket, mint azok lényeges alapja, nem hordozhatott. Csupán amikor az értékabszolutizmust is az értékrelativizmus előretörő tanítása váltotta fel, egyesült újra az érték a valósággal: mert ez a modern értékrelativizmus az értékekben sem látott egyebet, mint a változó emberi élet biológiai adottságait, azaz fiziológiai alkatokat, lelki értékkelő aktusok vagy funkciók eredményét, avagy társadalmi szokások és követelések, szabályok lecsapódásait. Napjainkban e különféle felfogások össze-vissza jelentkeznek: igen érdekes azonban, hogy az értékabszolutizmus és ezzel összekötve az érték-valóság-azonosság tana újból előrenyomul; ez a jelenség a párizsi kongresszuson is megfigyelhető volt.

Polak értékelméleti abszolutizmust hirdet, de szélsőséges érték-autonomista tanában az értékek körét mindenféle valóságbeli megalapozástól, lényeges valóságkapcsolattól távol szeretné tartani. Már Vianu az értékabszolutizmust a szubjektivizmussal, vagyis egy lényeges valóságvonatkozással, az értéknek az alannal való lényeges összekapcsolásával próbálja összeegyeztetni. Alexander és Burkamp a végső elgondolásban relatívnak tartott értékeket az emberi természetből fakasztja, Bloch nyíltan pszichologisztikus etikát hirdet, de Kuhn már az érték újszerű metafizikai megalapozását kívánja, Lossky az értékrendet határozottan kidolgozott metafizikai rendszerbe illeszti és Romano világosan hangsúlyozza és igen szellemesen törekszik kimutatni, hogy a lét kifejezéseként megnyilatkozó valóság és ennek a kifejezésnek értéként való megismerése és megítélése alapján az érték azonosnak mutatkozik. Chastaing szerint is az érték a tárgynak magához a létehez tartozik, nem mint tulajdonsága, de mégis lényegileg és belsőleg, Sauer pedig a valóságban csupán az örök értékre irányuló tendenciák eleven kapcsolatát látja. Ez a tendencia Kozák szerint az erkölcsi normának abban az értelmében él bennünk, hogy „ultra posse tenemur“. Ez konfliktusba jut ugyan a természetes életnormákkal, de az ezekkel való megegyeztetésének követelményét is magában hordja. Xirau kifejti, miért esett egybe a régi bölceletben érték és valóság, és miért szakadtak szét az egyértelmű — naturalista — létfogalmat bevezető újkori bölceletben. A filozófusok ekkora sorának erőfeszítése azt mutatja, hogy ma már bölceletileg nem indokolt, ha Boas egyszerűen a tények és értékek radikális különbségéből indul ki, Horváth Barna pedig jogelméletében egyszerűen posztulálja a valóság és érték ellenkezőségét és mindkettő lényegbeli megismerhetetlenségét vallja. Mert összefoglalóan legalább is azt állapíthatjuk meg, hogy az értékelmélet modern kutatóinál a metafizikai szempont és az abszolutista felfogás is újra jelentősen előrenyomult.

Az előadások egész során végigtekintve feltűnik, mennyire visszatorzult az idealizmus; a Platon iránt való nagy érdeklődés sem fakad általában idealista gyökérből, hiszen modern idealista szemszögből nézve, Platont lényegében realistának kell minősítenünk. Liebert valóban az idealizmus válságáról elmélkedik, de végül is meg-

nyugtatja magát ennek nem végzetes természetével: az idealizmus leronthatatlan nagysága, úgymond, a szellem és a gondolat szabadságának a képviselője és védelme; ez által mindig válságban van, de teremtő és termékeny válságban, amely nemcsak számára, hanem az egész szellemi élet számára szükséges. Az előadások óriási többsége realista irányú; kisebb része pozitívista jellegű, nagyobb része pedig metafizikai színű vagy egyenesen természetű. Az abszolút valóság keresése és elismerése is igen általános; ebben a tekintetben pedig a theizmus látszólag erősen túlsúlyban van a különféle pantheista felfogásokkal szemben. Igen érdekes, hogy a modern társadalmi és világnézeti mozgalmak szellemi hatása aránylag nagyon kevésé jelentkezik. Egyenesen bolszevista szellemű tanulmány nem igen akad. A nemzeti szocializmust leginkább és szinte egyedül H. Heyse tanulmánya képviseli, aki a régi európai bölceleti gondolat maga okozta elhalását és az eddigi bölceleti gondolkodás radikális átértékelésének szükségét hirdeti; a jelenkori német bölcelet szerinte abban a törekvésben áll, hogy a valódi ideákat és értékeket küzdje ki, amelyekben nem az élet és a történelem fantomja, hanem az élet és a történet a maga igazságában nyilatkozik meg. Ha azonban ezt az igazságot a nemzeti szocialista eszmekör Heyse-szerű, radikálisan újító értelmében próbáljuk venni, akkor bizony Heyse a kongresszuson szereplő német bölceselők közül „mai német. . . törekvésével csaknem magára marad és, legalább egyelőre, nem sok bölceselő társat talál. A fasizmus szelleme talán leginkább Guzzo tanulmányában jelentkezik, aki az értékrend „mitológiája.. helyébe, amely maga adna a mindenségnek értelmet és fölöslegessé tenné az embernek értékállító aktusok létesítésére irányuló törekvését, az emberi aktusok értékességének bölceletét próbálja állítani. Ez bizony elég sovány eredmény: már pedig mind a nemzeti szocializmus, mind a fasizmus eszmeköre hivatva volna arra, hogy legértékesebb eszméjéből, a mélyen átélt közösségeszméből fakadóan elsősorban a közösség bölceletét gazdagítsa értékes új vonásokkal. Nem volt Párizsban Spranger és Heidegger, Geysler és Driesch, Gentile és Croce, de már Husserl sem, és a beteg, elaggott Bergson is kimentette magát; megjelent ugyan, de előadást nem tartott sem Nicolai Hartmann, sem Heimsoeth, sem Bruno Bauch: így azután a nemzetközi filozófiai kongresszus világgörképe sok érdekes és jelentős színnel maradt szegényebb.

Egészében mindamelllett az emberi bölceleti gondolkodás mai sokszínű, de látszólag egyes fő szempontok körül kristályosodni készülő alkatának igen tanulságos képét nyújtja a párizsi kongresszus aktagyűjteménye. A kristályosodási szempontokat talán elfogultság nélkül a realizmusban, abszolutizmusban és metafizikai jellegben jelölhetjük meg: ezeknek összekapcsolódása pedig az eszmetörténeti vizsgálódót arra indítja, hogy elmélyült és nagy bölceleti korszak bekövetkezésének valószínűségével számoljon. Ha ez valóban bekövetkezik, akkor biztató jele és erőteljes tényezője lehet válságos kultúránk új, eleven és mégis szellemileg nagyértékű felvirágzásának.